

סימן נח

בענין גדר מצות והגית בו יומם ולילה
לשיטת הרמב"ם ושו"ע הרב וסייעתם

שיעור בבהמ"ד בעלזא במאנטריאל פסח תשנ"ד לפ"ק
הוספה על הנדפס בשו"ת נחלת פינחס ח"ב סי' מ"ב

ביאור הפסוק והגית בו יומם ולילה

(א) **נאמר** בפסוק ביהושע א' ח' לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל. וכתב הרד"ק שנחלקו חז"ל בזה הפסוק אם הוא מצוה לכל ימי האדם אפילו יודע כל התורה כולה או שהוא ברכה, והנראה שהיתה מצוה ליהושע וכן לכל אדם עד שיודע התורה ואח"כ ילמוד החכמות, ופי' והגית בו יומם ולילה אחר שאמר לא ימוש הוא כפל דבר לחזק, או פירוש והגית הגיון הלב כמו והגיון לבי לפניך ה', ופי' יומם ולילה לפירוש הראשון נראה שיהגה בו ביום ובלילה כל עת שימצא פנאי מעסקי מחייתו. ומשמע מדבריו כי מצות תלמוד תורה והגית בו יומם ולילה היא מצוה לכל ימי האדם בכל עת ביום ובלילה, כל שהוא פנוי ממלאכתו.

מאי שנא תורה מסוכה שמברך פעם אחת

(ב) **ושנינו** בברכות י"א ע"ב השכים לשנות עד שלא קרא ק"ש צריך לברך משקרא ק"ש א"צ לברך שכבר נפטר באהבה רבה, מאי מברך א"ר יהודה אמר שמואל אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה, ורבי יוחנן מסיים בה הכי הערב נא ה"א את דברי תורתך בפנינו כו', ורב המנונא אמר אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו כו' היא מעולה שבברכות הלכך לימרינהו לכולהו. ותוס' ד"ה שכבר הביא מירושלמי מה שיוצא באהבה רבה זה דוקא אם למד לאלתר, אבל להר"י לא קיי"ל הכי שאל"כ אם אין לומדים מיד אחר שחרית עד אמצע היום למה לא מברכים ברכת התורה לפני הלימוד. ואפילו לירושלמי דוקא אהבה רבה שאינה עיקר ברכה לברכת התורה שעיקר אהבה רבה לק"ש נתקן ולא נפטר מברכת התורה רק אם ילמוד מיד בלי היסח הדעת, אבל ברכת אשר בחר בנו וברכת לעסוק בדברי תורה שהן עיקר ברכת התורה פוטרת כל היום. וא"ת מאי שנא מסוכה שצריך לברך על כל סעודה לישב בסוכה, י"ל דשאני תורה שאינו מייאש דעתו שכל שעה אדם מחויב ללמוד דכתיב והגית

בו יומם ולילה, והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק, משא"כ סוכה יש שעה קבועה. ולפ"ד התוס' ברור שבעצם חייב כל אדם ליגע בתורה כל היום בלי הפסק, ולכך לא תקנו ברכה עלי' רק פעם אחת ביום.

הלל ור"א ור"י מחייבים את כל אדם

(ג) **ומצינו** בש"ס יומא ל"ה ע"ב ששואלים לעני ועשיר ורשע בדין מפני מה לא עסקת בתורה, אם אומר עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו כלום עני היית יותר מהלל שאמרו עליו שכל יום ה' מרויח סלע, וחציו ה' נותן לשומר בהמ"ד. פ"א לא ה' לו ולא הניחו השומר להכנס, עלה וישב על הארובה לשמוע תורה מפי שמעי' ואבטליון וירד עליו שלש אמות שלג, ואמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת. ואם אומר עשיר הייתי וטרוד בנכסי אומרים לו כלום עשיר היית יותר מרבי אלעזר שאמרו עליו שהניח לו אביו אלף עיירות כיבשה ואלף ספינות בים, וכל יום נטל נאד של קמח על כתפו והלך מעיר לעיר ללמוד תורה. פ"א מצאוהו עבדיו ועשו בו אנגריא, א"ל הניחוני ללמוד תורה, ומימיו לא הלך וראה אותם, אלא יושב ועוסק בתורה יום ולילה. ואם אומר נאה הייתי וטרוד ביצרי אומרים לו כלום נאה היית מיוסף הצדיק שכל יום היתה אשת פוטיפר משדלתו בדברים ובגדים והוא לא השיב לה, אמרה לו הריני חובשתך בבית האסורים והוא השיב ה' מתיר אסורים, נתנה לו אלף ככרי כסף לשמוע אלי' לשכב אצלה ולא רצה לשמוע אלי'. נמצא הלל מחייב העניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב העשירים, ויוסף מחייב הרשעים. ורמז נאה מפסוק רבות מחשבות בלב איש, האדם יש לו הרבה תירוצים ליום הדין למה לא למד תורה, אבל ועצת ה' הי"א תקום, ר"ת הלל יוסף ור"א, היינו שהם מחייבים כולם לעסוק בתורה.

דעת הרמב"ם לענין חיוב לא ימוש

(ד) **וכתב** הרמב"ם פ"א מהל' תלמוד תורה ה"ח כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורים, בין בחור בין שה' זקן גדול שתשש כחו, אפילו ה' עני המתפרנס מן הצדקה ומחזור על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה. והביא הלח"מ מסוגיא דלחם הפנים במנחות צ"ט ע"ב על משנה אלו מושכין ואלו מניחין אומר רבי יוסי אפילו סילק את הישנה שחרית וסידר את החדשה ערבית אין בכך כלום, אלא מה אני מקיים לפני תמיד שלא ילין

שלחן בלא לחם, א"ר אמי מדבריו של רבי יוסי נלמוד אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצות לא ימוש. וקשה לרמב"ם הלא מה שיוצא בקביעת פסוק אחד שחרית ופסוק אחד ערבית היינו דוקא לרבי יוסי שלא דייק לפני תמיד אבל לרבנן שדייקו תמיד משמע שצריך לקרוא בתורה יום ולילה כדי לקיים לא ימוש, ואע"פ שפסק בפ"ה מהל' תו"מ ה"ד כרבנן פסק כאן כר"י שאם קובע לו זמן ביום ולילה קיים לא ימוש. אלא ודאי לא חלקו רבנן על רבי יוסי רק בתמיד אבל בלא ימוש מודים שאפילו לא קרא אלא ק"ש שחרית וערבית קיים המצוה, אם כי אמרו התם על מימרא דרב גידל בנדרים ח' ע"א אי בעי פטיר נפשי בק"ש שחרית וערבית, שהלכה כרבי יוחנן משום רשב"י שדבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ.

האם אפשר לצאת והגית בקביעת עתים

(ה) **ותבט** עיני בשלמי שמחה ח"ב סי' ס"ה ועוד ספרים שרצו לחדש שדעת הרמב"ם שאפשר מעיקרא לקיים מצות והגית בו יומם ולילה על ידי קביעת עתים ביום ובלילה וא"צ ללמוד כל שעה דוקא, ולפ"ד הדרא קושיא לדוכתא הא דאמרינן ברכת התורה פוטרת כל היום מאי שנא מסוכה שצריך לברך על כל סעודה לישב בסוכה, ותירצו תוס' שאני תורה שאינו מייאש דעתו שכל שעה אדם מחויב ללמוד משום והגית בו יומם ולילה, והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק, משא"כ סוכה יש שעה קבועה. אולם זהו דוקא לשיטת תוס' ורד"ק שמצות והגית היא בכל עת ובכל שעה, אבל לפי הדעה שהרמב"ם סובר שאפשר מעיקרא לצאת והגית בקביעת עתים ביום ובלילה וא"צ ללמוד כל שעה הרי קשה מאי שנא מסוכה. ובאמת מרוב פוסקים נראה שהוכיחו כשיטת הרמב"ם כמ"ש הסמ"ג עשין י"ב חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית כו', וכן בחינוך מצוה תי"ט הכל חייבים לקבוע עתים לתורה ביום ובלילה שנאמר והגית כו'. וראה בסמ"ה מ"ע קע"ד, וסמ"ק מצוה ק"ה, ויראים סי' רכ"ה.

דברי הטור ושו"ע מיוסדים על הרמב"ם

(ו) **וכן** מבואר בטור יו"ד סי' רמ"ו כל אחד מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורים בין בחור בין אם הוא זקן גדול אפילו עני המחזיר על הפתחים אפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה.

וכתב הב"י הם דברי הרמב"ם, וטעמו מפני שמצינו בש"ס כמה חכמים שהיו חולים ועניים ולא היו נמנעים מלעסוק בתורה כמו רבי אלעזר ברבי שמעון בב"מ פ"ד ע"ב שהי' חולה ועוסק בתורה, ורבי חנינא בן דוסא בתענית כ"ה ע"א ורבי יהושע בברכות כ"ח ע"א והלל ביומא ל"ה ע"ב שהיו עניים ועכ"ז היו עוסקים בתורה. וכתב עוד הרמב"ם שגדולי חכמי ישראל היו מהם חוטבי עצים ושואבי מים (הלל ורב הונא בכתובות ק"ה ע"א) וסומים (רב יוסף ורב ששת בפסחים קט"ז ע"ב) ואעפ"כ עסקו בתורה יום ולילה, והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש עד משה רבינו. והוסיף הרמ"א בד"מ והגהות סי' רמ"ו ס"א בשם הסמ"ג עשין י"ב והג"מ פ"א אות ז' בשעת הדחק אפילו לא קרא רק ק"ש שחרית וערבית לא ימוש מפ"ך קרינן ב"י.

מחלוקת חז"ל האם לאומרו בפני ע"ה

(ז) **וכתב** עליו הש"ך סק"א שאם כי מבואר בסמ"ג שדבר זה אסור לומר בפני עם הארץ אבל בהג"מ לא הזכיר זאת ואחריו נמשך הרמ"א, וטעמו מש"ס מנחות צ"ט ע"ב אמר רבי יוחנן משום רשב"י אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית קיים לא ימוש ודבר זה אסור לאומרו בפני ע"ה, ור"בא אמר מצוה לאומרו בפני ע"ה. ופירש"י שסבר משום ק"ש נוטל שכר גדול כזה אם הי' עוסק כל היום כל שכן ששכרו גדול ומרגיל בניו לת"ת, ל"א סברו הנך רבנן מצי פטרי נפשיהו בק"ש ויתבי כולי יומא וגרסי ש"מ שכר גדול יש. א"כ כיון שר"בא אמר מצוה לאומרו נקטינן כוותי', וכ"ש לגירסת הילקוט ביהושע שם לייט עלה אב"י האומרו בפני ע"ה ור"בא אמר מצוה לאומרו, קי"ל כר"בא לגבי אב"י לאומרו בפני ע"ה. א"כ לדברי הפוסקים שמקיים והגית בו בק"ש שחרית וערבית או בקביעת עתים בלבד קשה מאי שנא תורה שאינו מברך אלא פעם אחת ביום ממצות סוכה שמברך על כל אכילה לישב בסוכה.

לשיטת הרמב"ם חייב לעסוק בתורה תמיד

(ח) **אלא** האמת יורה דרכו שאי אפשר לפרש כן ברמב"ם כאילו מעיקרא אין מצוה רק בקביעת עתים קצת ביום ובלילה, כי בודאי לא נחלקו הראשונים בדבר זה שמצות תלמוד תורה היא ליגע וללמוד וללמד בכל עת ובכל שעה שהוא פנוי כמו שנאמר והגית בו יומם ולילה, רק בשעת הדחק שאי אפשר ללמוד תורה בכל עת אפשר לצאת ידי חובת והגית בו בקביעת עתים ביום ובלילה, ולא ימוש

חייב הלימוד למי שאין לו עול פרנסה

(י) לפ"ז נמצא שבאמת הכל חייבים בתלמוד תורה כמו שתירצו התוס' שאין אדם מייאש עצמו מתורה מפני שכל שעה הוא מחויב ללמוד, אבל אם הוא טרוד בפרנסתו או שאירע לו טרדא במשא ומתן יכול לצאת המצוה בקביעת עתים ביום ובלילה כמ"ש הסמ"ג עשין י"ב והג"מ פ"א אות ז'. והביאו הב"י ורמ"א סי' רמ"ו ס"א מהטור מי שאינו יודע ללמוד או שא"א לו ללמוד מפני הטרדא יספיק לאחרים הלומדים, ותחשב לו כאילו הוא לומד בעצמו. ובמג"א או"ח סי' קנ"ו סק"ה כתב שמשמע מרש"י שבת ל"א ע"א שכל מי שאינו עסוק בדרך ארץ חייב בתלמוד תורה. וכן ביאר הרב בקונטרס אחרון פ"ג שלא כל אדם זוכה שמלאכתו נעשה על ידי אחרים ויכול לקיים והגית בו יומם ולילה ככתבו, לכך לא נתנה תורה שיעור וקצבה למלאכה ולתלמוד תורה, מפני שזה תלוי לפי מהות האדם ואם ראוי להצליח בלימודו. ומש"ה פסק בשו"ע הרב שם פ"ג ה"ה אם אין עליו דאגת פרנסה חייב לעסוק בתורה יומם ולילה ממש, ואינו יוצא ידי חובתו בקביעת עתים, אפילו אם דעתו קצרה ללמוד טעמי ההלכות עש"ה באורך.

הקביעה אמורה על בעל מלאכה דוקא

(יא) ואתי שפיר דברי הרמב"ם כל איש מישראל חייב לקבוע לו דייקא זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה לקיים והגית בו יומם ולילה, שכוונתו כל מי שטרוד בפרנסתו ואומנתו ואינו יכול ללמוד כל היום ולילה מפני שמתפרנס ממעשה ידיו יכול לצאת והגית על ידי קביעת שעה ביום ובלילה, אבל שאר בני אדם שאינם עסוקים בדרך ארץ ואינם טרודים על מחייתם חייבים ללמוד בכל עת כמו שכתבו התוס'. ואע"פ שמשלשון הרמב"ם כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה משמע שאין חילוק בין בעל מלאכה או מי שמלאכתו נעשה על ידי אחרים, אלא כולם יוצאים חובת והגית על ידי קביעת עתים, אבל כבר דקדק בביאור הגר"א סי' רמ"ו סק"ד שדברי השו"ע בשם הרמב"ם חייב לקבוע לו זמן לת"ת הם על פי סוגיא שבת ל"א ע"א קבעת עתים לתורה פי' בבעל אומנות דוקא, להוציא מי שאין לו טרדת הפרנסה שחייב ללמוד תמיד כמ"ש שו"ע הרב. וכ"מ בשנות אליהו פאה פ"א מ"א, ושו"ת חת"ס חו"מ סי' קס"ד, והגהות יד שאול יו"ד סי' רמ"ו ס"א. ומאחר שבעצם חובת הלימוד כל היום מש"ה ברכת התורה פוטרת כל היום כיון שאינו מייאש דעתו מהתורה, ולכך נחשב כאילו לומד

קרינן ב". וכן משמע מלשון הרד"ק שכתב שיהגה בו ביום ובלילה כל עת שימצא פנאי מעסקי מחיתו, כלומר שהחייב דוקא שלא לישב בטל אלא כל זמן שאינו עסוק וטרוד על הפרנסה חייב הוא לעסוק בתורה כמ"ש בשו"ע הרב או"ח סי' קנ"ה ס"א לענין שקביעת העת צריכה להיות קבועה ותקועה. וכ"כ ערה"ש יו"ד סי' רמ"ו אות ז' שאע"פ שמפשטות הכתוב משמע ללמוד תמיד כל היום וכל הלילה מפני שנאמר מקודם לא ימוש ספר התורה הזה מפך, אבל דבר זה אי אפשר לכל אדם הטרוד בפרנסתו אלא ליחידים שבדור, ולכך החייב לקבוע לכל הפחות עתים לתורה ביום ובלילה, ועל זה שואלים אותו לאחר פטירתו קבעת עתים לתורה. ודלא כפי שרצו לדקדק כמה מחברים שלפי שיטת הרמב"ם סגי להו מעיקרא בקביעת עתים, כי באמת זה אינו אלא בשעת הדחק שאי אפשר לו ללמוד תמיד, אבל מצד גוף המצוה חל עליו חייב לעסוק בתורה יומם ולילה, שאל"כ קשה קושיית התוס' מאי שנא תורה מסוכה.

ביאור מצות והגית בו על פי שו"ע הרב

(ט) ויש לבאר הענין על פי דברי שו"ע הרב הל' תלמוד תורה פ"ג ה"ד שכתב שזה דוקא בת"ח שלומד או שדעתו יפה ומצליח בתלמודו ללמוד כל התורה, אבל מי שלא יכול להגיע למדה זו אפילו אם יעשה תורתו קבע אינו חייב לחיות חיי צער ולעשות מלאכתו עראי כדי להרבות בלימוד שאינו מבין על כוריו, וגם עתיד לשכחו אלא א"כ עושה במדת חסידות ואהבת תורה. ומן הדין יוצא ידי חובתו בקביעת עתים ביום ובלילה לקיים והגית בו כדי ללמוד ולזכור היטב, ושאר כל היום יעסוק במשא ומתן כדי שיוכל להחזיק לומדי התורה יום ולילה ויהא נחשב לו כאילו למד בעצמו, וגם יוכל למלאות מחסורי בניו. ואם אירע גודל טרדא במשא ומתן שלא יכול ללמוד העת הקבוע לו יכול לצאת בלימוד מועט פרק ביום ופרק בלילה, ובשעת הדחק יוצא בק"ש שחרית וערבית לקיים מצות והגית בו, אם אי אפשר בענין אחר. וכן אפילו מי שדעתו יפה ללימוד שצריך לעשות תורתו קבע ומלאכתו עראי אם אירע לו עסק פרנסה שאי אפשר לפנות ממנו בלי הפסד יכול לקיים מצות והגית בפרק אחד שחרית וערבית. וכן מי שהוא בעל יסורים או זקן מופלג שתשש כחו ואינו יכול לעסוק תמיד בתורה חייב לקבוע עתים לתורה ביום ובלילה כפי כחו, רק אם אינו יכול לקבוע עתים גדולים יכול לצאת בפרק אחד שחרית וערבית.

טרוד חל עליו חיוב הלימוד, לכן אין צריך לחזור ולברך כמשמע מדברי התוס'.

החיוב שיהיו מחודדים דוקא בהלכה

(ד) **והרמב"ם** בסה"מ מצוה י"א כתב שצונו ללמוד תורה וללמדה וזהו הנקרא תלמוד תורה והוא אמרו ושננתם לבניך, ולשון ספרי לבניך אלו התלמידים הקרוים בנים. ונאמר ושננתם שיהיו מחודדים בפיו כשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד. ונכפל הציווי הזה פעמים רבות, ולמדתם ועשיתם ולמען ילמדון, והתפזר הזירוז על מצוה זו ולשקוד בה תמיד במקומות הרבה מן התלמוד. ואע"פ שהרמב"ם בפ"ה מהל' ת"ת ה"ד ופ"כ מהל' סנהדרין ה"ז הזהיר שלא להורות הוראה עד שיהי' לו הדין ברור כשמש, היינו כשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד, אבל מתוס' קידושין ל' ע"א ד"ה אל וב"מ כ"ג ע"ב ד"ה במסכת מוכח שזה דוקא אם שואלים אותו דבר הלכה או שצריכים ללמוד ממנו. וכ"כ הריטב"א קידושין שם שיהיו מחודדים בפיו כששואלים אותו הוראה בדבר הלכה, אבל אם שואלים אותו על תלמודו יתנהג בצניעות לומר איני יודע, כדאיתא בב"מ שם בתלת מילי משני צורבא מרבנן בדיבורא וחד מינייהו במסכתא. ולא מצאנו בדברי הרמב"ם שזה חיוב על כל אדם כשיטת הר"ן אלא דוקא במי שמורה הלכה לאחרים.

—כוונת הרמב"ם לפי דברי שו"ע הרב—

(טו) **ואין** לומר אליבא דשיטת הרמב"ם שכל אחד יכול לקיים מצות תלמוד תורה על ידי קביעת עתים ביום ובלילה אפילו אם מלאכתו נעשה על ידי אחרים מאחר שהרמב"ם לא חילק ולא הזכיר מפורש שאם אינו טרוד על פרנסתו חייב ללמוד כל היום והלילה משום והגית בו יומם ולילה ומשום שיהיו מחודדים בפיו, ורק הזכיר חייב לקבוע עתים לתורה. אלא ודאי אי אפשר לפרש כן ברמב"ם וכוונתו כמו שחילק הגר"א שדברי הרמב"ם חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה זה דוקא בבעל אומנות, כי מי שאין לו עול פרנסה חייב ללמוד תמיד. וכן הבאתי לעיל משו"ע הרב הל' ת"ת פ"ג ה"ד לחלק בין ת"ח שחייב ללמוד כל התורה אם אינו טרוד בפרנסתו, אבל מי שאינו ראוי לזה אינו חייב לעשות מלאכתו עראי ותורתו קבע כדי להרבות בלימוד אלא יוצא בקביעת עתים, ואפילו ת"ח אם טרוד על פרנסתו שאי אפשר לפנות ממנה בלי הפסד יכול לקיים מצות והגית בפרק

כל היום בלי הפסק. ובאמת אפילו בעל מלאכה שעושה מלאכתו קבע ותורתו עראי אינו רשאי לבטל זמן בדברים בטלים אלא רק לעסוק לצורך פרנסתו כמ"ש בשו"ע הרב פ"ג ה"ו, אבל שאר הזמן שאינו עוסק במלאכתו חייב לעסוק בתורה.

קושיא מדברי הר"ן על כוונת הרמב"ם

(יב) **ויש** להקשות על שיטת הרמב"ם שמצינו בנדרים ח' ע"א א"ר גידל אמר רב האומר אשכים ואשנה פרק זה אשנה מסכתא זו נדר גדול נדר לאלקי ישראל, והלא מושבע ועומד הוא ואין שבועה חלה על שבועה, מאי קמ"ל דאפילו זרוזי בעלמא, היינו דרב גידל קמייתא, הא קמ"ל כיון דאי בעי פטר נפשי בקריאת שמע שחרית וערבית, משום הכי חייל שבועה עלי'. ופירש"י מושבע ועומד מסיני דכתיב ושננתם שצריך לשנות בתורה, ל"א דכתיב לא ימוש ס"ת הזה וגו', ומאחר שפטר עצמו בק"ש כמו שאמר רשב"י במנחות צ"ט ע"ב כל הקורא ק"ש שחרית וערבית ה"ז קיים מצות לא ימוש, ואם רוצה פוטר עצמו מושננתם בק"ש שיוצא בזה ידי חובתו מאותה שבועה.

בקריאת שמע אינו יוצא חובת ושננתם

(יג) **וכתב** הר"ן שמסתבר שאינו נפטר בזה שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו כמובא בקידושין ל' ע"א ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו, וק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי, מכאן ראי' דכל מידי דאתא מדרשא אע"פ שהוא מה"ת כיון שאינו מפורש בקרא שבועה חלה עליו. ומוכח מדבריו שאע"פ שפטר עצמו בק"ש עדיין חייב ללמוד יום ולילה מצד ושננתם. ואם הרמב"ם מודה לשיטת הר"ן הי' צריך להביא הדין שחייב ללמוד תמיד שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו, אבל מדבריו לא משמע כן אלא שאכן אדם יוצא ידי חובתו בקביעת עתים בלבד. וכן הוא שיטת הרא"ש כלל ד' סי' ב' שהביא המג"א סי' מ"ז סק"ט שמי שאין דרכו ללמוד ונמלך ללמוד צריך לברך שנית, כי לדבריו אין העוסק במסחר פטור מלברך רק משום שדעתו לחזור משא"כ אם אין דעתו לכך, שאינו מחויב ללמוד כל היום מעיקר הדין. אבל הב"י סי' מ"ז חלק בטעם שאין מברכים ברכה אחרונה על תורה מפני שיגיעת התורה אין לה שיעור, ואין שעה שלא מחויב לעסוק בתורה. וכתב הט"ז סק"ח שחיוב הלימוד תמיד רובץ עליו רק שטרדת הפרנסה פוטר, וכל שעה שאינו

אחד שחרית וערבית. וכ"כ להדיא שו"ע הרב או"ח סי' קנ"ו ס"א שלא אמרו קביעת עתים לתורה אלא במי שצריך לעסוק בדרך ארץ להחיות נפשו ונפשות בני ביתו, אבל מי שא"צ לכך או שמתפרנס משל אחרים חייב לקיים והגית בו יומם ולילה כמשמעו. מיהו בנהורא דאורייתא מאמר ג' פ"ג כתב אליבא דרמב"ם אינו יוצא בקביעת עתים אלא מצות תלמוד תורה דוקא, אבל חובה לחזור על תלמודו תמיד עדיין חלה עליו.

בדברי התוס' לחלק בין תורה לסוכה

(טז) **ומעתה** אתי שפיר תירוצ' התוס' שהקשו מאי שנא מסוכה שצריך לברך על כל סעודה לישב בסוכה, י"ל דשאני תורה שאינו מייאש דעתו שכל שעה אדם מחויב ללמוד והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק, משא"כ סוכה יש שעה קבועה. והכוונה אף אם התורה התירה לו לעסוק במלאכתו שאינו צריך להחיות חיי צער הינהו מחויב ללמוד תורה כל שאינו טרוד במלאכתו, ומאחר שבעצם חייב להגות ולהרהר בתורה כל היום בלי הפסק, וגם מצות התורה מעסיקה את האדם כל היום, לכך לא תקנו ברכה עלי' רק פעם אחת ביום כי לא שייך יאוש. וקצת דומה למעשה רב אידי בחגיגה ה' ע"ב שהי' ששה חדשים בדרך כדי ללמוד יום אחד בבהמ"ד, וקרא עליו רבי יוחנן העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאילו עסק בה כל השנה כולה, והטעם מפני שלא הסיח דעת מהתורה כל השנה. ואפ"ל בדרך דרוש שזוהי כוונת הכתוב אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, שהבקשה היא שהלימוד של אותה שעה אחת, יחשב לשבתי בבית ה' כל ימי חיי מפני שאינו מייאש דעתו מהתורה כל שעה, ולכן ברכת התורה פוטרת כל היום, משא"כ סוכה יש לה שעה קבועה.

קושיא מדברי התוס' על שיטת החת"ס

(יז) **אבל** לפ"ז קשה על שיטת החת"ס בהגש"ע סוס"י תרל"ט לחלק בין מצה שאינו חיוב כל שבעה לסוכה שחיוב לישב בסוכה כל שבעה, אבל האכילה חיוב רק בליל ראשון מגז"ש בסוכה כ"ז ע"א, אבל עצם ישיבת סוכה חיובה כל שבעה. ובזה תירץ קושיית רז"ה פסחים כ"ו ע"ב מאי שנא סוכה ממצה כל שבעה שעל סוכה מברכים ואילו על מצה אינם מברכים אלא ליל ראשון בלבד. והחת"ס למד מתוס' שבת קל"א ע"ב ד"ה ואי שחיוב לדור בסוכה כל שבעה מצד מצוה חיובית ולא קיומית בלבד זולת אם פטור מעיקר הדין, אף שרוב

ראשונים סוברים שאינה אלא מצוה קיומית. וכן דעת מהר"י מקורביל בשו"ת מן השמים סי' י"א, ויסוד ושורש העבודה שער י"א פי"ב, וסידור היעב"ץ דיני סוכה כלל ט' אות א', ושלחן גבוה סי' תרל"ט אות י' בשם הריב"ש, ושו"ת חסד לאברהם סי' כ"ד, ושו"ת תפארת אדם סי' מ"ג, ושו"ת מחזה אברהם סי' קכ"ו, ופתחא זוטא סי' תרל"ט אות ה'. וכן משמע מהשגת מהר"י ענגיל באתון דאורייתא כלל י"א על המנחת חינוך מצוה שכ"ה שסוכה היא תמיד מצוה חיובית ולא מצוה קיומית כמ"ש בגליוני הש"ס סוכה כ"ז ע"א. אבל לק"מ כי אף לשיטת החת"ס וסייעתו שסוכה היא חובה כל שבעה שייך בה היסח הדעת מצד תשבו כעין תדורו שאדם יוצא מדירתו, אבל בתורה שכתוב בה והגית בו יומם ולילה דייקא, וחייב אדם ללמוד ולהגות בתורה תמיד, לא שייך הפסק כלל.

שני חלקים נפרדים במצות תלמוד תורה

(יח) **ויש** להוסיף שמצינו בגדר מצות תלמוד תורה שני חלקים נפרדים שהם בעצם שני חיובים הנכללים במצוה יסודית זו. האחד הוא מ"ע של לימוד התורה שצונו הכתוב לא ימוש ספר התורה הזה מפין והגית בו יומם ולילה, והביאו מוני המצות כמה פסוקים להראות שזוהי עשה ללמוד תורה, וכן בש"ס ברכות י"ג ע"ב ויומא י"ט ע"ב ודברת בם בדברי תורה ולא בדברים אחרים. והשני הוא מצות ידיעת התורה שדרשו חז"ל בקידושין ל' ע"א ושנתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפין שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד, ופירש"י חזור עליהם ובדוק בעומקם שאם ישאלך אדם לא תצטרך לגמגם אלא שתוכל לומר מיד. ופירשו התוס' ד"ה אל בשם ר"ת מה שאמרו בב"מ כ"ג ע"ב צורבא מרבנן משנה דבריו היינו אם שואלים אותו למדת מסכת זו אל יתגאה לומר שלמדה או למד הרבה, אבל אם שואלים אותו הלכה או שצריכים ללמוד ממנו צריך שיהיו מחודדים בפיו שלא יגמגם בדבר. ולא דומה לכלל למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז שזה דוקא במילי דעלמא, ואפילו בדברי תורה לא יאמר יודע אני דבר להתפאר בו, אבל מה שיודע ילמד לתלמידים.

חילוק בין לימוד התורה וידיעת התורה

(יט) **ואף** אם יצא ידי חובת והגית בו בפרק אחד ביום ובלילה עדיין חסר לו חלק ידיעת התורה לידע מצות התורה וטעמיהן שזה אי אפשר אלא בלימוד יום ולילה

עד שידע כל התורה כולה ויהיו מחודדים בפיו. ורבינו יונה באגה"ת אות ל"ה לא הביא הכתוב והגית בו שחייב אדם לעסוק בתורה בכל יום אלא הביא שני פסוקים, שנאמר (דברים ז' י"ב) והי' עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם, ונאמר (דברים ה' א') ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. וביאר בפתה"כ שמלבד עצם מצות לימוד התורה יש חיוב ידיעת התורה לידע לקיימה ולשמור תרי"ג מצות, ואותו לימוד חיוב הוא ביום ובלילה עד שידע כל התורה כולה וטעמי המצות כולן, ועל זה הביא והי' עקב תשמעון וגו' ועשיתם אותם, כי זה אי אפשר לקיים בפרק אחד, ושפיר כתב הר"ן שחייב אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו, כי ק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי, ולא חלק על זה הרמב"ם שלא הביא אלא מצות והגית בו יומם ולילה.

אם לאו השמר לך פן תשכח כנגד ושננתם

(כ) **ושומה** לעיין בסוגיא התם במנחות צ"ט ע"ב כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, ולחד מ"ד שני לאוין נינהו, ולחד מ"ד שלשה לאוין. ובתוס' שם ד"ה יכול משנה היא באבות פ"ג מ"ח כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו שנאמר השמר לך ושמור נפשך וגו'. וכ"מ ברמב"ם פ"ז מהל' תלמוד תורה ה"ה, וסמ"ג עשין י"ב, וסמ"ק עשין ט"ו, ויראים ס"י שני"ט, ומג"א לרשב"ץ אבות פ"ג וראשונים. ועל זה אינו מועיל החלק של לימוד התורה לחדד שיוצא ידי חובתו בקביעת עתים לפי כחו וזמנו, אלא בעינן החלק של ידיעת התורה והבנת התורה שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו ויזכור אותם היטב, כדרשת חז"ל בקידושין ל' ע"א עה"פ ושננתם, כי חלק הידיעה משלים להיות גוף הלימוד בשלימות.

לאו השמר לך נאמר על כל התורה כולה

(כא) **ובשו"ע** הרב הל' ת"ת פ"ב ה"ד כתב כל השוכח דבר אחד ממשנתו מחמת שלא חזר על לימודו כראוי מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו ועובר בלאו השמר לך, וקבלו חכמים שאין הכתוב מדבר בעשרת הדברות לבד אלא הוא הדין לכל התורה כולה. וגם עכשיו שנכתבה תורה שבע"פ ויוכל לעיין בספרים מה ששכח אין זה מועיל כלום כי מיד ששכח עובר בלאו קודם שיעיין, כמו בימיהם שעבר בלאו בשעה ששכח אף

שאח"כ חזר ושאל מרבו, ומצות התורה לא תשתנה בשינוי הדורות ולא יחליף ולא ימיר דתו לעולמים עכ"ד. ונראה שלכך צו חז"ל שיהיו מחודדים בפיך לידע כל התורה כולה בלי לגמגם, שאל"כ יכול לבוא לידי איסור שכחה, ובכדי לידע לקיים חלק זה של מצות ידיעת התורה צריך יגיעה רבה תמיד. ואפילו אי נימא כדברי האור שמח הל' ת"ת פ"א ה"ב ואבן האזל הל' מלכים פ"א ה"ו וסייעתם אליבא דרמב"ם שעיקר החיוב לקבוע עתים לתורה, אבל עדיין חל עליו קיום הלאו פן תשכח.

מחלוקת תו"ט ושו"ע הרב בשכח מאונס

(כב) **וחידוש** גדול כתב התו"ט באבות פ"ג מ"ח שאפילו אם הוא שוכח מחמת שהוא טרוד למצוא טרף לביתו אפ"ה מתחייב בנפשו, וראי' מקרא השלך על ה' יהבך. ולפי דבריו בשם המדרש שמואל יוצא שמה שהתירו חז"ל לעשות מלאכתו קבע ה"ז רק משום חלק והגית מפני שיכול האדם לקיים אותו על ידי לימוד שעה ביום ושעה בלילה, ובשעת הדחק בפרק אחד שחרית וערבית, אבל אם נאמר שלא השמר לך הוא אפילו אם טרוד למחייתו, ואין עצה לזה אלא לחזור על לימודו כל העת שיהיו מחודדים בפיו שלא ישכח תלמודו, א"כ לזה אינו מועיל קביעת עתים. ולדבריו נמצא לחדש שאפילו היכא דליכא משום ביטול תורה מפני שהתירו לו לעסוק בפרנסתו, עדיין איכא משום לאו פן תשכח. ואפשר אף לרע"ב שפירש הטעם שמתוך שכחתו בא להתיר האסור, ואותה משנה היתה משמרתו ועכשיו ששכחה אינה משמרתו. אבל בשו"ע הרב שם ה"ו חלק עליו שאינו עובר בלאו אלא כששכח מחמת עצלות שנתעצל לחזור על לימודו כראוי, אבל השוכח מחמת אונס כגון שטרוד הרבה בפרנסתו והעתים שקובע אין מספיקים לו אינו עובר בלאו ולא מתחייב בנפשו.

ביאור דברי תוס' לחלק בין תורה לסוכה

(כג) **לפ"ז** נחא ביותר תירוצ' התוס' ברכות י"א ע"ב ד"ה שכבר מאי שנא מסוכה שצריך לברך על כל סעודה לישב בסוכה אלא שאני תורה שאינו מייאש דעתו שכל שעה אדם מחויב ללמוד דכתיב והגית בו יומם ולילה, והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק, משא"כ סוכה יש שעה קבועה. ולמדנו מתוס' שבעצם חייב האדם ליגע בתורה כל היום בלי הפסק, ולכן לא תקנו ברכה עלי' כמו בסוכה אלא פעם אחת ביום בלבד. ואפילו אם מחמת עול פרנסתו נעשה תורתו עראי ומלאכתו קבע ואינו לומד כל היום

אלא יוצא בקביעת עתים בלבד לק"מ קושיית התוס' לברך על תורה כל פעם שלומד כמו שמברך על סוכה, מפני ששונה תלמוד תורה שחיובו כל היום רק הוא פטור מחמת טרדות פרנסתו, ואפ"ה אינו מברך כי אינו מייאש דעתו מהתורה כל שעה מפני שחייב בעקרון להגות בתורה תמיד, ולא שייך הפסק כלל. ואפילו אם פטור השתא מעצם הלימוד ללמוד תמיד ביום ולילה בקום ועשה, אבל אם שוכח תלמודו אפשר עובר בלאו השמר לך פן תשכח אפילו בשב ואל תעשה, ולכך צריך בלא"ה לחזור ולהרהר על תלמודו תמיד שיזכור אותו היטב. ואפילו לשיטה שאין בזה חיוב מעיקר הדין, אבל מלבד קיום הלאו הוא מקיים בלימודו מצוה מה"ת.

דעת הרמב"ם וש"ע הרב בלאו פן תשכח

(כד) **מצתה** אתי שפיר דברי הרמב"ם פ"א מהל' תלמוד תורה ה"י עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח. ודומה לזה כתב רבינו יונה אבות פ"ג מ"ח כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו שלא נתן בלבו כי השכחה מצוי' בבני אדם, וה"י לו לחזור ההלכה הרבה פעמים ולחשוב בה כל היום וכל הלילה עד שלא תוכל להסיר מלבו ולא עשה, לכן מתחייב בנפשו. וכ"כ ש"ע הרב הל' ת"ת פ"ג ה"ב כי להעמיד גירסתו ולימוד התורה שבע"פ כולה שלא תשתכח ממנו אין הדבר תלוי בחזרה לבדה שיחזור פעמים רבות מאד אלא גם בעזרת ה' וישועתו, כי יש יגע מאד לחזור על לימודו פעמים אין מספר ואעפ"כ משכח בזמן קרוב כי הוא שכחן גדול בטבעו ותולדתו, ואין הקב"ה עוזר לזה שעושה מלאכתו קבע ותורתו עראי אלא למי שעושה תורתו קבע ומלאכתו עראי ומשליך יתנו על ה', כי אין מעצור לה' להושיע ברב או במעט עסק ומלאכה כמ"ש הטור או"ח סי' קנ"ו עש"ה. לפ"ז מוכח מדברי הרמב"ם וש"ע הרב וסייעתם שחובה ללמוד תמיד הן מצד מצות לימוד התורה והן מצד ידיעת והבנת התורה, אלא שמקיים לא ימוש בקביעת עתים משא"כ פן תשכח. וא"ש דשאני תורה שאינו מייאש דעתו שכל שעה אדם מחויב ללמוד, והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק, משא"כ סוכה יש שעה קבועה.

אם מלמד בשכר יוצא חובת לימוד תורה

(כה) ולפי מה שנתבאר שגם הטרוד במלאכה חייב לקבוע עתים לתורה ולחזור על לימודו לבל ישכח. כי לתוי"ט

אפילו שוכח מאונס עובר בלאו, אפ"ל שאפילו לשיטה שהלומד ומלמד בשכר אינו יוצא מצות והגית, אפ"ה מקיים לאו השמר לך פן תשכח. ובברכ"י או"ח סי' קנ"ה אות א' כתב שמלמד תשב"ר בשכר אינו יוצא קביעת עתים, ואפשר לחלק לענין הלומד בישיבה בשכר. וכ"מ בשו"ת לחם שערים סי' ט"ו כי מלמד בשכר אינו יוצא והגית מפני שמקבל עליו פרס. אבל גם אם נאמר שאינו יוצא והגית עכ"ז מצד פן תשכח מקיים לאו שעוסק בתורה, אף שלפי הפרישה וש"ע הרב עובר רק אם שוכח מחמת עצלות ולא מחמת אונס. ולענין הלומד בשכר ל"ק מרמב"ם פ"ג מהל' ת"ת ה"י המשים לבו לעסוק בתורה ולא במלאכה ומתפרנס מצדקה ה"ז מחלל ה' ומבזה התורה, שכבר השיב עליו הכסף משנה שגם אם הלכה כמוהו הסכימו חכמי הדורות להתיר משום עת לעשות לה', שאילו לא היתה פרנסת הלומדים ומלמדים מצוי' לא היו יכולים ללמוד תורה כראוי, והיתה התורה משתכחת מישראל. וכ"מ בשו"ת תשב"ץ ח"א סי' קמ"ב, ומהרש"ל ביש"ש חולין פ"ג סי' ט'. לפ"ד עדיף ללמוד תורה מדחק ולהתפרנס באופן שכתב הרמ"א יו"ד סי' רמ"ו סכ"א, מאשר לעסוק במלאכה וללמוד מעט. ואף שהסתפקו הפוסקים אם הלומד בשכר יוצא חובת המצוה, מיהו פשוט שלענין עצם הלימוד ולרבות חלק ידיעת התורה ולעומתו קיום לאו פן תשכח, ודאי מקיים מצוה מה שעוסק בתורה ודו"ק.

גדר מצות לימוד תורה לבניו ואחרים

(כו) **ובתועפות** ראם על היראים סי' רכ"ה הסתפק כי הסמ"ג עשין י"ב כתב כדבריו מ"ע ללמד בנו תורה ומצות שנאמר ולמדתם אותם את בניכם, וכ"כ הסמ"ק מצוה ק"ו ללמד לבניו דכתיב ולמדתם אותם את בניכם, ודלא כרמב"ם בשה"מ מצוה י"א שכלל הכל במ"ע ושננתם לבניך. ולפי היראים נראה כי ללמוד תורה לבניו וללמד תורה לאחרים הם שתי מצות, שלאחרים הוא מ"ע ושננתם לבניך אלו תלמידים, וללמד לבניו הוא מ"ע ולמדתם אותם את בניכם. לפ"ז יש לדקדק בדברי היראים סי' רנ"ו צוה הקב"ה שילמדו תורה לחבריהם דכתיב ולמדתם אותם את בניכם הלא זה לומדים מפסוק ושננתם לבניך. ואפשר לומר לשיטתו שלימוד לאחרים הוא מצוה הנמנית עם לימוד לבניו שאין מצוה מיוחדת ללמד תורה לאחרים לבד מה שזכר כאן ונשנה בסי' רנ"ו, אבל אע"פ שכללם יחד י"ל שהם שתי מצות. ולק"מ שלא מנו הרמב"ם ויראים מצות והגית בו בעשה

שאינו עובר אלא אם שכח מחמת עצלות לחזור על לימודו, אבל השוכח מחמת אונס אינו עובר בלאו.

חיוב לימוד התורה וידיעת התורה

ואמרו חז"ל ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפין שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו, ומצד זה לא מועיל לימוד פרק אחד או ק"ש שחרית וערבית, אלא צריך לחזור על הלימוד עד כמה שידו מגעת בכדי לזכור אותו היטב. ואף שלפי רוב ראשונים זה נאמר להזהיר שאין להורות הוראה עד שיהי' הדין ברור כשמש או דבר שצריכים ללמוד ממנו, ולא נאמר לכל אדם. מכל מקום כבר כתב הרמב"ם על מצות תלמוד תורה שנכפל ציווי הזה פעמים רבות בכדי לזרז על מצוה זו ולשקוד בה תמיד, כי מלבד עצם מצות לימוד התורה בהבנה יש חיוב ידיעת התורה לידע לקיימה ולשמור תרי"ג מצות, ואותו לימוד חיוב הוא ביום ובלילה עד שידע כל התורה כולה וטעמי המצות כולן. ועיקר ענין גיעת התורה הוא שנהי' עמלים בתורה תמיד ולקבוע עתים לתורה ביום ובלילה או להחזיק לומדי תורה, כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה, ולהתפלל להשי"ת בדמעות שליש שיאיר עינינו בתורתו, ויפתח לבנו בתורתו וישם בלבנו אהבתו ויראתו, בכדי לעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם.

סימן נט

באיזה מתכונת ניתנה כל התורה במעמד הר סיני ובאיזה אופן מסר משה רבינו את התורה לישראל

לש"ב הרה"ג מוה"ר ישעי' שלאמאויץ שליט"א
ר"מ בשיבת דעת שלום שאץ מח"ס אבני שוהם

עד"ש באיזה אופן ניתנה כל התורה לעם ישראל בשעת קבלת התורה בעת שקבלו ישראל את עשרת הדברות, והאם מסר משה רבינו את כל התורה ומצותי' לעם ישראל אחר קבלת הלוחות, ואם לא בשעת מתן תורה מתי קבלו ישראל תורה שבכתב מהשי"ת, כפי שנחלקה בחמשה ספרים ופרשיות שיש לנו, ובאיזה כתב ולשון מסר משה רבינו התורה לישראל, וממתי נכתבה התורה בכתב אשורית שלנו. ויען שדברים הללו מפורשים במדרשי חז"ל וראשונים, ואינם אליבא דהלכתא אלא לאסוקי שמעתתא, אעלה דברים מועטים אך ברורים, בלתי צפונים

לחוד, כי פסוק זה לא נזכר בתורה אלא בספר יהושע. וראה מה שהאריך בשו"ת ויברך דוד ח"ב סי' קע"א לבאר שיטת הראשונים והאחרונים בזה, ויש הרבה לכתוב בענין זה והשי"ת יאיר עינינו בתורתו.

דברים חוצבים בענין תורה מה תהא עלי'

(כז) **וראה** מה שדיבר בקדשו הרה"ק מקלויזנבורג זצ"ל במנחת יהודה וירושלים פ' עקב כי ישנם ת"ח רבים המתגעים בתורה יום ולילה, וקול יעקב מצפצף בבהכ"נ ובהמ"ד מבוקר עד ערב, אבל בד בבד ניתן לשאול האם יש ביניהם הרבה שיוכלו להעיד בעצמם שאין תוס' בש"ס שאין יודעים אותו. והגר"א כאשר שאלו אותו למנות כמה פעמים מופיע סוכה כשרה ופסולה במסכת סוכה ידע תיכף להשיב שהוא כמנין סוכה, והאם הם ידעו לענות לפחות כמה תוס' יש במסכתא אחת או פרק אחד, שלפי ערך ההשקעה בלימוד התורה הדבר הוא יקר המציאות, זולת הלאו פן תשכח. ואיתא בספר חסידים סי' רס"א שמסכתא שאין לומדים אותה מקטרגת בשמים למה לא למדו אותה. ומסופר על הגרע"א שהי' לו אוצר ספרים גדול ולא הי' מניח בארון שום ספר לפני שלמד אותו כולו, ועכ"ז הי' נוהג מדי לילה טרם עלותו על יצועו לגשת לארון הספרים ולשפוך נהרי דמעה לבקש מחילה ממחברים שלא למד בהם באותו יום, א"כ האם לא צריך כל אדם מישראל לבקש לפחות פעם אחת מחילה מהמסכתות שלא למד בהם, ומתנאים ואמוראים הקדושים שאינו יודע מימרותיהם ומבעלי התוס' שלא עיין בדבריהם, ואנן מה נעני בתרי'.

המורם מכל האמור הלכה למעשה

היוצא להלכה: כל איש מישראל חייב ללמוד תורה ולהגות בה יומם ולילה, ומי שטרוד בפרנסתו שמלאכתו קבע ותורתו עראי חייב לפחות לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה. ומי שאינו משיג ללמוד בעצמו יוצא בשעת הדחק בפרק אחד שחרית וערבית, ואפילו לא קרא רק ק"ש שחרית וערבית קיים לא ימוש מפיד. ונצטוינו השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים, שכל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו, ולכן גם מי שפטור מלימוד כל שעה ואין בו עון ביטול תורה צריך לחזור על תלמודו תמיד לבל ישכח. ולדעת תוי"ט עובר על הלאו אפילו אם שכח לימודו מחמת אונס מלאכה למצוא טרף לביתו, אבל שו"ע הרב חלק עליו